L-Istampa f'Malta

Ta' Ġużè Gatt

(is-Sebgħa Taqsima; tissokta man-Nru. ta' Ġunju, faċċ. 56)

META ġiet imwittija t-triq, billi min-nofs twarrab kull xkiel u twegħir li seta' jmiss u jolqot li'l-Ordni Ġerosolimitan, ukoll fl-iċken nuqqas ta' ġieh u qima li kien jistħoqqlu, bħala Ħakkiem ta' Malta, il-Gran Mastru Pinto beda jaħseb u jħabrek ħalli titwaqqaf l-Istampa hawn, għal'-qadi ta' dawn il-Gżejjer. Iżda, għad-debbus tat-tiftix kollu li għamilna, ma rnexxilniex naqbdu minn fejn seta' Pinto ġieb l-ewwel torkju li l-Ordni ħaddem f'Malta. Ħwejjeġ oħra li kellhom x'jaqsmu ma' l-Istamperija sibna minn fejn tħasslu, iżda, dwar minn fejn inkisbu t-torkji, xejn. Dil-biċċa tagħtina naħsbu żewġ ħwejjeġ: jew l-Ordni kien għad fadallu, maħżuna għandu, dawk it-torkji li darba kienu ta' Pompeo de Fiore, flimkien ma' xi tagħmir ieħor tagħhom, u Pinto nqeda bihom fil-bidu; inkella dawn saru hawn Malta, bħalma nħadmu torkji oħrajn, ukoll fi żmien Pinto, ftit tassnin wara li kienet ilha taħdem l-Istampa fi Gżiritna.

✱ Fost dawk li saru jafu bil-ħsieb tal-Gran Mastru Pinto, insibu lill-Istampatur fl-Istamperija tas-Senat (Ġurati) ta' Katanja, Dun Anton Bisagni, fejn l-Ordni kien jistampa l-Bolla Kruċjata ta' kull sena—mill-1745 sa dik ta' l-1753—għall-ħtieġa tal-Gżejjer tagħna.

Dak li f'idejh kellu t-tmexxija u t-tqassim f'Malta ta' l-imsemmija Bolla, taħ l-isem ta' Kummissarju. Fiż-żmien li qed ingħidu, bħala Kummissarju, insibu lill-Kmandatur Fra Bernard Armaud, Qassis Malti ta' l-Ordni, magħruf ukoll bil-laqam *ta' Sardina*.

Armaud kiteb lil Bisagni, biex jibgħatlu xi għamliet ta' tipi milli kellu, ħalli jinqdew bihom għat-titbigħ tal-Bolla Kruċjata. Fl-14 ta' Novembru, 1752, Bisagni wieġbu u għarrfu li bagħatlu wiria ta' tipi magħżula, biex, kemm-il-darba jogħġbuh, 'il quddiem jista' jistampa l-Bolla bihom. Jekk le, jikteb Ruma malajr, ħalli jagħmlulu oħrajn ġodda. Terġa', minn dak li tarrafLu, fl-ittra li kitiblu, bil-jedd kollu qabad li l-Gran Mastru hu bil-ħsieb u l-fehma li jdaħħal l-Istampa f'Malta. Għalhekk talbu biex jitkixxef u jara sewwa dwar dina l-ħaġa, ħalli, jekk dan hu

minnu, meta jkun il-waqt xieraq, igħaddilu xi kelma miegħu, (ma' Pinto), biex hu jiġi Malta, jaħdem fl-Istamperija ta' l-Ordni, sakemm jilħaq igħallem lil xi Malti. 'adarba, kif bagħat igħidlu, hi ħaġa tqila ħafna li jsib xi wieħed f'dik il-Gżira, li jista' jaqdih f'din is-sengħa (1).

X'ħareġ għażilha x-xewqa ta' Bisagni, ma nafux, għax għajr dak biss li għedna hawn fuq, ma sibna ebda tagħrif ieħor li jagħtina xi daw! iżjed dwarha. Biss nistgħu ngħidu, li l-Bolla Kruċjata li m'essha ssir għall-1754, ma għamlu xejn minnha. Il-biċċa l-kbira tad-drabijiet l-oħra dejjem hejjewha fl-aħħar xhur ta' kull sena, biex tilħaq għal oħra li tkun ġejja. Iżda fl-1753 ma stampawhiex. L-Ordni kien għad baqagħlu 19,000 waħda qodma minn ta' qabel, sewwiehom biex ikunu jistgħu jaqdu għas-sena 1754. Terġa', fiż-żmien 'i qed insemmu, ir- Re ta' Napli ried jibgħat xi Viżitatur tiegħu f'Malta u l-Ordni ma riedx joqgħod għal dan. Fuq hekk inqalgħet tilwima għas-sħiħ, u l-imsemmi Re qata' l-ħbiberija u kull ħaġ'oħra ma' dawn il-Gżejjer, li ma seta' jiġi xejn aktar minn Sqallija. Iżda meta ssewwew u ftiehmu bejniethom, l-Ordni stampa '-Bolla Kruċjata f'Palermu u f'Ruma u le aktar għand Bisagni ta' Katanja. U dan jagħtina naħsbu li jew Bisagni miet, inkella marad li ma setax jaħdem aktar.

Flok Bisagni, fl-aħħar jiem ta' Frar, 1756, wasal f'Malta minn Katanja, Dun Nikol Capaci, biex jieħu ħsieb ta' l-Istamperija ta' l-Ordni u jaħdem fiha bħala Stampatur. Dun Nikol, qabel ma sar Qassis, kien Patri Dumnikan (2).

Fit-28 ta' Frar, 1756, il-Gran Mastru Pinto kiteb lill-Kmandatur Castelli, Riċevitur ta' l-Ordni f'Palermu, fejn għarrfu li, billi qata' li jwaqqaf l-Istampa f'Malta, kien jonqsu t-Turkulier, biex jista' jagħti bidu għal dan ix-xogħol, li hu ta' ġid u ħtieġa kbira għan-nies ta' dawn il-Gżejjer. L-Istampatur li ġie hawn għarrafna b'wieħed tajjeb f'din is-sengħa. Dan jinsab f'Palermu, u jismu Ġużè d'Angelo. Għalhekk talbu biex jara kif jagħmel li jdawru u jħajru jiġi Malta, ħalli jaħdem bħala Turkulier fl-Istamperija ta' l-Ordni. Jekk dan irid jiġi, jista' jqabbdu wkoll it-triq ta' Ġirġenti, jew jibagħtu 'ejn Likata. Dil-biċċa kellu jfittex jagħmilha mill-aktar fis, hekda kif isir jaf li kellhom jitilqu xi bastimenti, biex imorru jgħabbu, minn xi wieħed mill-posti-

(1) Ara "Rapporto dei Regi Commissari d'Inchiesta", paġ. 20.
(2) Mss. Bibl. 12, paġ. 20, u No. 1146, vol. I, paġ. 853.

jiet li semmielu, il-qmuħ ta' l-Ordni jew tal-Ġurati ta' Malta, ħalli b'hekk iġibuh magħhom 'l hawn. Iżda, kemm-il-darba dil-ħidma ma tirnexxix b'wiċċ il-ġid, billi dan ma jkunx jista' jiċċaqlaq minn fejn hu, jitkellem ma' d'Angelo u jikseb tagħrif minn għandu dwar xi Turkulier ieħor li jkun tajjeb u jinqala' sewwa f'din is-sengħa. Biss iqis li dan ma jkunx dak il-wieħed li jismu Ġużè di Maria (3).

Hekk għamel il-Kmandatur Castelli. Sab lil d'Angelo u staqsieh jekk iridx imur Malta jaħdem fis-sengħa tiegħu. D'Angelo tħajjar u qagħad li jiġi hawn bħala Turkulier fl-Istamperija ta' l-Ordni. Castelli ħallaslu, mit-Teżor ta' l-Ordni, in-nefqa tas-safra kollha li d'Angelo għamel minn Palermu sa Malta—safra li swiet għaxart ewieq ta' Sqallija, li fi flus ta' Malta kienu jġibu 53 skud, 5 irbgħajja u 10 ħabbiet (4).

Barra milli l-Gran Mastru ried jara jiksebx xi Turkulier għal miegħu, ħa ħsieb ukoll biex ifittex iħassel xi ftit karta sewwa għall-Istamperija tiegħu. Għal dil-biċċa, qabbad lill-Uditur tiegħu Farrugia, biex jikteb Ruma lill-Abbati Coluzzi. Hekk għamel Farrugia. Fit-28 ta' Frar, 1756, bagħat igħidlu, li billi l-Gran Mastru għamel il-ħsieb li jdaħħal l-Istampa f'Malta, jixtieq li jkollu l-karta meħtieġa għal din il-ħaġa. Fuq hekk qabbdu jixtrilu 4, jew 6, inkella 10 kaxxi karta, u li trid tkun minn dik biss li hi tajba għall-istampa, fil-waqt li semmielu ma' liema xprunara kellu jibgħatha lejn Malta. Wissieh ukoll, li l-karta għandu jagħżilha mill-aktar sabiħa. Iżda, jekk 'il quddiem ikun

(3) Ark. ta' l-Ordni, vol. 1513. A.A. Gauci ,fil-kitba tiegħu, li semmeina kemm-il darba, igħid li l-Kmandatur Castelli kien Riċevitur ta' l-Ordni f'Katanja, barra milli jġib wkoll li minn din il-Belt kien it-Turkulier Ġużè d'Angelo. Iżda, minn dan kollu li qal, ma hemm minnu xejn. Mill-imsemmi vol. 1513 ta' l-Arkivju ta' l-Ordni jidher sewwa li Castelli kien Riċevitur f'Palermu u mhux f'Katanja, u għalhekk d'Angelo kien Palermitan u mhux Katanìż. Ikollna ngħidu li l-ħtija ta' dan kollu aktarx hu li Gauci nfixel fil-kelma mqassra "Pal.o" li hemm fl-ittra tal-Gran Mastru lil Castelli. Gauci ħaseb li dik trid tingara "Palazzo", billi ġiebha hekk ukoll fil-kitba tiegħu, fil-ħin li fejn hija ma tfissirx ħaġ'oħra għajr "Palermo", il-belt li fiha Castelli kien Riċevitur ta' l-Ordni.

(4) Dawn il-flus kienu mogħtija lura u mħallsa lit-Teżor ta' l-Ordni, fit-22 ta' Settembru, 1756, mid-dħul li kellha l-Istamperija, kif jidher mill-vol. 2068, paġ. 212, ta' l-Arkivju ta' l-Ordni.

irid karta xi ftit inqas tajba milli qaliu, jerġa' jiktiblu mill-ġdid darb'oħra.

Għal dak li hu ħlas tal-karta, il-ħsieb tal-Gran Mastru hu, biex il-flus joħroġhom l-Abbati Arieti. Wara jitħallas mill-Kummissarju tal-Bolla Kruċjata. U ta' dan ix-xogħol ikollu l-qligħ li jmissu, kif inhi d-drawwa (5).

Konna għedna li l-Istampatur Capaci wasal hawn fit-28 ta' Frar. L-għada li ġie daħħal 25 skud bħala ħlas tiegħu. Hekk ukoll sar fl-aħħar ta' Marzu, billi reġgħu weżnuh 25 skud oħra. Iżda, fl-4 ta' Mejju u fl-1 ta' Ġunju tawh 15-il skud biss kull darba. Dawn tnižžlu li tawhomlu, fil-kotba ta' l-Istamperija, bħala għajnuna, u mhux bi ħlas, bħalma hekk intqal f'oħrajn ta' qabel (6).

Fit-22 ta' Marzu, 1756, il-Gran Mastru reġa' kiteb lill-Kmandatur Castelli, fejn talbu biex mat-Turkulier li kellu jiġi hawn, jibgħat sitt bċejjeċ ġlud, mill-aktar kbar u bla mittiefsa xejn, għall-mazez ta' l-Istamperija. Iżda, kemm-il-darba meta tasallu din l-ittra, dan ikun telaq, jaħseb biex dawn jibgħathom ma' xi ħadd ieħor mill-aktar fis li jkun jista' (7).

Għalkemm lil Dun Nikol Capaci tawh xi flus, sa l-ewwel tliet ħlasijiet li ħa, kien għad ma beda jaħdem xejn fl-Istamperija. Iżda, fl-14 ta' Mejju, 1756, telqulu f'idejh, b'kuntratt li sar bejnu u bejn il-Kummissarju tal-Bolla Kruċjata, il-għodod kollha ta' l-Istamperija li laħaq inzerta kien hawn f'Malta. Fosthom insibu torkju kbir għall-istampar tal-kotba u ieħor ċkejken għax-xogħol żgħir u għall-istampi. Wara, kull meta minn barra kienu jaslu xi tipi u ħwejjeġ oħra meħtieġa għall-ħidma f'din is-sengħa, kienu jitilquhomlu wkoll f'idejh. Biss, kull darba jsir kuntratt ta' dak kollu li jagħtuh (8).

Mela, ix-xogħol fl-istamperija minn Capaci, nistgħu ngħidu li beda sewwa sew fl-14 ta' Mejju li semmejna. Hemm waħdu, Capaci beda jhejji kollox għal postu u fejn imissu joqgħod, sakemm jilħaq jiġi t-Turkulier, li kienu qed jistennewh minn jum għal ieħor.

Għall-ħabta ta' l-aħħar ta' Mejju, wasal hawn it-Turkulier

(5) Ark. ta' l-Ordni, vol. 1513.
(6) Ark. ta' l-Ordni, vol. 2068.
(7) Ark. ta' l-Ordni, vol. 1513.
(8) Ark. ta' l-Ordni, vol. 2069.

Ġużè d'Angelo, u fl-1 ta' Ġunju tawh 12-il skud bħala għajnuna (9).

Dan beda jgħin lil Capaci fit-twaqqif ta' l-Istamperija, biex jfittxu jhejjuha għax-xogħol. Fl-aħħar, fil-5 ta' Ġunju, 1756, li ħabat is-Sibt, infetħet l-Istamperija ta' l-Ordni fil-Palazz f'kamra ħdejn it-taraġ, fejn il-lum hemm il-"Lieut. Governor's Office Registry".

Fuq il-bieb ta' din il-kamra kien hemm miktub "Stamperia". Ħafna nies marru jħarsu biex jaraw din il-ħaġa ġdida għal kollox għalihom. Iżda kien għad ma bediex isir xogħol fiha ta' l-Istampa, qabel it-28 ta' l-imsemmi xahar (10).

Mela, nistgħu ngħidu li l-Istamperija ta' l-Ordni twaqqfet fi Gżiritna sewwa sew fit-28 ta' Ġunju, 1756, bil-ħidma u s-saħħa ta' Manwel Pinto, Gran Mastru ta' Malta ta' nisel Portugiż (11).

Malli kienet imhejjija minn kollox, li tista' tibda x-xogħol, mar iberikha l-Kummissarju u Vigarju tal-Bolla Kruċjata, Fra Bernard Arniaud, billi l-Istamperija kienet maħtura li tagħmel sehem mill-Bolla li semmejna (12).

---

(9) Ark. ta' l-Ordni, vol. 2068, paġ. 212.

(10) Mss. Bibl. 12, paġ. 40 u 49.

(11) A. A. Gauci qal, fil-"Malta" tat-28 ta' Ġunju, 1937, li dan il-Gran Mastru kien Taljan—ħaġa li lanqas l-iċken hjiel biss ma għandha mis-sewwa.

(12) Miss .Bibl. 142, vol. 5, paġ. 184.